БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за балканистика с Център по тракология
"Проф. А. Фол"
Вх. № 196НО-05/12.03.2015 г.

Становище

за дисертационния труд на старши научен сътрудник II ст. д-р Орлин Събев

на тема:

„Робърт Колеж: Образователни Идеали, Политики и Резултати (60-те години на XIX век – 30-те години на XX век)“

за присъждане на научна степен „доктор на науките“

в професионално направление 2.2. История и Археология

Представената за защита дисертация за голям доктор на старши научен сътрудник II ст. д-р Орлин Събев е в обем от 521 стандартни страници и се състои от увод, пет глави, заключение, таблици и приложения, библиография. Трудът е издаден на английски език: Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society (1863-1923). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014, 512 p.; статиите и студиите (общо девет на брой), отнасящи се до дисертационния проблемно-тематичен регистър, са публикувани на пет езика: български, френски, английски, гръцки и турски. Авторефератът, които следва научните стандарти за този жанр, отброява и приносите на дисертационния труд, но на мен ми се струва, че те са доста по-значими от посочените. Ще си позволя да бъда не толкова предпазлива в оценките (а по сетне и в критичните) за тази дисертация, най-малко заради факта, че нейният автор поема риска да разбули тайните на една уникална културна институция – Робърт колеж, чиято история (както той самият разкрива чрез плътния си историографския обзор) е била предмет на изследователско вълнение (завършило в сериозни монографични изследвания) на наши и чужди учени (формиращи облика на съвременната балканистика).

Развълнуван и вълнуващ разказ за градения с протестантски капитали (финансови; символни; морални) образователен институт на знаково за османската ислямска държава място (Румелихисар на брега на Босфора), дисертацията на Орлин Събев всъщност залага на „непроучени аспекти“ от историята на Робърт колеж: неговата „религиозната същност, образователните идеали и политики“ и тяхната практическа и символна ефективност (за социални, културни и политически промени). Анализирайки тази ефикасност през спечелената битка на Робърт колеж срещу конкурентните образователни институции на Османската империя, така и на унаследяващите я народи, авторът практически разкрива онова, което съдбовно вплита една протестантска по същността си (чужда на заобикалящия я свят) институция в най-динамичното историческо време на Османската империя и Балканите – епохата на Танзимата и изграждането на национални държави (включително и турската). През логиката на аргументите, с които Събев отстоява дисертационната си теза, се очертава особената уникалност на Робърт колеж, уникалност, създадена и удържана в най-неблагоприятни обстоятелства (на хомогенизиращи политики отгоре и центробежни съпротиви отдолу) във времето на режима на Абдул Хамид II, но окончателно изличена през 30-те години на 20-ти век от друго хомогенизиращите стратегии на тюркизацията и секуларизацията (същностни за модернизационните процеси на Кемалистка Турция); така както преди това тя е била практически маргинализирана (без да бъде символно предизвикана) тъкмо в ефекта на българската модернизирана образователна структура, за чието успешно реформиране Робърт колеж съдейства, създавайки нужния учителски кадър (както показва Орлин Събев). Но губейки

своята уникалност през 20-те години на 20-ти век, Робърт колеж печели други випуски ученици – турци/мюсюлмани, които постепенно запълват (заедно с евреите/юдеи) вакуума от оттеглилите се ученици-християни: българи, арменци, гърци. Факт, в който Събев отново оглежда силата на онова, което превръща Робърт колеж (разширяващ социокултурните и политическите си функции) в притегателен образователен център за наследниците на формиращия се тънък слой на националната буржоазия на Балканите (прагматично ориентирана, но неотчуждена от ценностите на света, от който произлиза и с който в първите си поколения остава свързана – патриархално консервативния).

Така в разплитане изследователските интриги на сюжетите, които формират наративната тъкан на дисертацията, авторът разбулва ресурса за влияние на Робърт колеж върху социално-икономическите и политически процеси на Балканите. В какво, според Орлин Събев, се състои той? В особените методически практики, които парадоксално обвързват модерно светско образование с традиционни общохристиянски ценности (през политиките на „светското протестантство“) – е единият от неговите отговори. Практики, включващи въздействието на личния пример и индивидуалното напътствие, които целят създаване на особена среда (на взаимодействия и отношения между учители и ученици, с различен социален, етнически, национален, културен произход), в която трябва да се формират „волеви и независими личности, способни да поемат в свои ръце съдбата си и да стават лидери“ (въплътявайки в християнски контекст високи идеали и морал). За да изяви спецификата на образователни политики (които залагат не толкова на самите учебни програми, колкото на създавания интерсубективен контекст в рамките на колежа, където практически всекидневно се очертават границите между това „кое е добро и кое е зло“, „кое е справедливо и кое не“), Орлин Събев привлича разнородни документи (от архива на колежа, мемоари на директори и възпитаници, частна кореспонденция, художествена литература и т.н.); и със самото това той отваря интердисциплинарния хоризонт за своето изследване, защото тези документи често разкриват дефицитите на собствения исторически инструментариум, което налага и заемането на методи от граничните полета на социалните и хуманитарни науки (което и Събев прави, когато анализира документи, артикулирали индивидуален и колективен преживелищен опит – стр. 195 – 197, например).

Освен това, зад изключените ученици става видима колкото реалността на напрегнатите отношения между учениците от различните националности, барометър за състоянието на политизиращите се междуетническите отношения в империята (и особен акцент в дисертационния труд), толкова и тази друго формираща личността среда, която е залогът на образователните идеали на Робърт колеж. Нещо повече: в този изследователски контекст Орлин Събев, разкривайки как „лошите полови навици“ на учениците в колежа са коментирани от техните наставници (в хоризонта на същите образователни идеали и техните залози), всъщност повдига завесата към една, почти нетематизирана и непроблематизирана, история на 19 век, тази на детството и сексуалния живот на момчетата.

И още: тъкмо в този политически залог – друга среда на интерсубективни отношения и взаимодействия, се разбулва тайната на влиянието на Робърт колеж, отвоюващо нови територии от враждебния заобикалящ свят, бил той на близките мюсюлмански махали или на еманципиращите се в хоризонтите на славянофилството, източното православие и етническо различие балкански нации. Затова и във времето на изключителни ситуации (на хаос и беззаконие, на оголен човешки живот от всякаква стойност, включително юридическа) тъкмо това пространство става място за защита и сигурност за

своите възпитаници (независимо от националната им принадлежност); в тези критични ситуации през „протегната ръка към културно, социално, религиозно другия“ се обезвластява всекидневно символно и идеологически насилието (дискурсивно и физическо) като се разкрива общочовешкият аспект, хуманитарното измерение на капиталовите вложения на Робърт колеж (в балканското пространство). Разкриването на тези други, сякаш невидими залози, на образователните идеали на тази уникална институция е важен научен принос на този дисертационен труд (също неподчертан в автореферата).

А доколко и как тези ценностни мрежи се въплътяват от различните по произход ученици (някои от тях задълго задържали се в това пространство)?, превръщат ли се те в предразположение за действие?, и как влияят за удържането на политическата макрорамка във всекидневните индивидуални и колективни миркосветове светове? – са все изследователски въпроси, които биха били предизвикателство за всяко бъдещо изследване (и в парадигмата на микроисторията) за непроучените аспекти от историята на Робърт колеж. Предизвикателство, което сигурно си струва, защото би изявило едно друго историческо минало (в смисъла на Х. Уайт) – това на „нашите мечти, съновидения, радости, болки, страдания, гняв и радост“; друго минало, в чиято афективна реалност са се писали много от сценариите на политическото бъдеще на Балканите; поето предизвикателство, през което биха се създали условия да се проникне в невидимата, друга реалност, на историческия опит, афективната, а именно това афективно картографиране на модерността, ориентира хоризонтите на днешните интердисциплинарни изследвания. Казвам всичко това, защото Орлин Събев, явно е изкушен от тези други научни хоризонти, защото често (плахо или сигурно) поставя въпроса за властта на тези идеали върху ценностни избори (индивидуални и колективи), тогава когато дава за пример действията на възпитаници на колежа: български военни, политици, по време на войните (глава четвърта), или описва спирките от биографичните траектории на турските възпитаници на колежа (глава пета).

Оттук, в тези теоретико-емпирични хоризонти на дисертацията се очертават и няколко нови, взаимно обуславящи се, изследователски перспективи, сами по себе си принос за развоя на българската балканистика (а и не само за нея както показва публикуването на този труд на английски език от издателството на Босфорския университет).

Научните резултати от това същинско балканистично изследване, ефект и от дълги проучвания в османските колекции на турските архиви (за първи път в научно обръщение), и от трудоемка критико-аналитична работа с недокосвани страници от документалното наследство на Робърт колеж (доскоро недостъпно за изследователите), създават условия за нова сравнителна социална история (и ако не друго, поне нека помечтаем за нея). Тъй като тези научни резултати (основаващи се върху просопографския анализ на статистически данни, извличани от уникалните ученически каталози на Робърт колеж), пораждат възможност, от една страна, за сравнителен анализ на социалния облик на формиращата се българска и турска „средна класа“ като условие за нейната мобилност (залогът на модернизационните процеси в новоизграждащите се национални държави на Балканите). От друга страна, същите ефектни резултати настояват да се преодолее ограниченото (до анализ на „географския произход, социален статус и успеваемост на учениците и дипломантите“ и бегло очертаване на спирките на биографичните им траектории след напускане на колежа) просопографско изследване и се развие потенциала на този метод по посока на изследователски хоризонти, в които е доказал евристичната си ефикасност. А именно, в изучаване моделите на свързаност и взаимоотношения между бившите колежани и въздействието им

върху различните институции, за да се разомагьосат отношенческите контексти, в които протичат животите им: в тях се вземат не само индивидуални решения (и формират общностни проекти, често превръщани в общонационални), но и изграждат мрежи (не само през общи идеали и морал, но и в свързващи носталгии за споделено минало, и меланхолични нагласи заради лични и колективни ценностни загуби). Чрез просопографски анализ на възпитаниците на колежа, очертаващ колективната им биография, се създава възможност да се разкрие как се тъче социалната тъкан и със самото това да се разкрие характерът на социалните връзки и роднински отношения като условие за мобилност в рамките на съответните общества (в които остават бившите възпитаница на Робърт колеж: българи, арменци, гърци, турци, евреи).

Независимо, че Орлин Събев, се презастрахова, че изследване на „социалните мрежи с етикет Робърт колеж", предполага привличането на още и други източници, той повдига завесата към интерсубективния контекст (на социалните отношения) през оставяните тъкмо в архивните колекции (с които той е работил) следи за близки връзки между българските възпитаници на колежа (глава четвърта).

Очертаната през просопографския анализ на българските ученици в Робърт колеж социална структура на формиращата се българска „средна класа", е един от важните приноси на този дисертационен труд, и не само заради трудоемката статистическа работа (запълнила празнини в българската история на колежа) с ученическите каталози на Робърт колеж (които така се превръщат и в ценен източник за социалната история на Балканите). В тази структура се оглеждат преплетените модерни и патриархални залози на българското общество, защото тя е ефект от предпочетените свободни професии или кариери на държавни чиновници и служители (включително учители и военни) от синовете на богати предприемачи и търговци. В тези житейски избори се оглежда не само спецификата на модернизиращото се българско общество, както сочи авторът, но вероятно и резултатите от образователните политики на Робърт колеж.

И затова точно тук (в тази четвърта глава) ми се щеше да видя по-различен изследователски акцент, от този, който Орлин Събев предпочита, когато се заема да контекстуализира научните резултати от просопографския анализ. За съжаление Орлин Събев избира да положи своя научен принос в контекста на установени теории и налични историографски тези (за българската модернизация), превръщайки го просто в нагледен пример и поредно емпирично доказателство. А тъкмо тези научни резултати допускат и въпросът от какво друго (отвъд натиска на съответната конюнктура) са продиктувани житейските избори на колежаните, само прагматично кариерни съображения ли ги движат? Т.е. те допускат да се предположи една по-различна мотивационна стратегия на тези избори, за да се разпластява, освен другото, и практическият ефект от образователните идеали и политики на Робърт колеж. За да бъда по-категорична ще приведа примерът на Стефан Бочев (който не е свързан с колежа, но изповядва и практически отстоява ценностите на „приложното християнство", доста близко да образователните идеали на Робърт колеж): той отказва да унаследи бащините капитали, избирайки професията на журналист, а после на висш държавен чиновник; зад това отчуждение стои, освен другото, и чувствителността към социалния проблем, на който е чуждо поколението на неговия баща, чуждост, която в очите на сина е анахронизъм.

Всъщност струва ми се, че този избор на Орлин Събев да полага емпирични резултати (плод на дълга критично-аналитична работа с различни извори) в контекста на конвенционалната политическа

история (какъвто е случаят с изследването на „гръцкия Робърт колеж“, а и донякъде и на „арменския“ – глава трета), са една от основните слабости, на този толкова интересен и приносен дисертационен труд; зад този избор прозират и някои теоретични дефицити, които позволяват авторът да се приплъзва на места към това, от което се оттласква – предоверяване на мемоарната литература. Смятам, че първа глава доста натежава и стои, поне в тази си структура, като механичен придатък; струва ми се, че много от повторенията в различните глави, макар и диктувани от аргументационнатата структура, могат да се преодолеят, от което трудът само ще спечели.

В заключение смятам, че представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на закона за „теоретично или емпирично обобщение на равнището на съвременната наука“, и с чиста съвест препоръчвам на колегите да гласуват за присъждане на научна степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.2 История и археология на научен сътрудник II ст. д-р Орлин Събев.
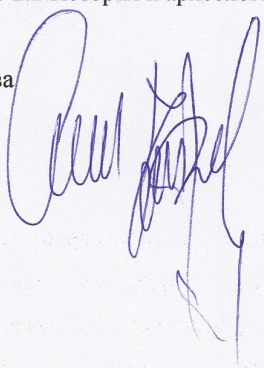
Доц. д-р Снежана Димитрова